
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Присвячується
85-річчю
Дніпропетровського
національного університету

ВІСНИК

ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Заснований у 1993 р.

ІСТОРІЯ І ФІЛОСОФІЯ
НАУКИ І ТЕХНІКИ

Випуск 10

Дніпропетровськ
Видавництво
Дніпропетровського
університету
2003

ББК 87.3 + 72.4

УДК 16+001(091)+62(091)+930:57(091)+510

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету
згідно з планом видань на 2003 р.*

Проаналізовано деякі аспекти філософії математики, глобалістики, історії в екзистенціальному вченні М. Гайдеггера і проблеми наукової раціональності, суїцидального ризику, ноосфери, влади у творчості І. Канта.

Розглядаються історія природознавства в контексті українознавчої проблематики, створення і функціонування харківського математичного товариства, створення розарію національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка, внесок Б. М. Іваницького в розвиток української лісівничої науки. Подано огляд наукових досягнень Дніпропетровського національного університету напередодні 85-річного ювілею.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, слухачів ФПК, студентів.

Проанализированы некоторые аспекты философии математики, глобалистики, истории в экзистенциальном учении М. Хайдеггера и проблемы научной рациональности, суицидального риска, ноосферы, власти в творчестве И. Канта.

Рассматриваются история естествознания в контексте украиноведческой проблематики, создания розария национального ботанического сада им. Н. М. Гришко НАНУ, вклад Б. Г. Иваницкого в развитие украинской лесоведческой науки. Дан обзор научных достижений Днепропетровского национального университета накануне 85-летнего юбилея.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, аспирантов, слушателей ФПК, студентов.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов** (відп. редактор); д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук** (заст. відп. редактора); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р тех. наук, проф. **М. М. Дронь**; д-р мед. наук, проф. **Ю. К. ДуPLENKO** (м. Київ); д-р філос. наук, проф. **В. П. Капітон**; д-р іст. наук, проф. **І. Ф. Ковальова**; д-р іст. наук, проф. **І. І. Колісник**; д-р іст. наук, проф. **Ю. А. Мицик** (м. Київ); канд. філос. наук, доц. (відп. секретар) **В. Б. Окороков**; д-р філос. наук, проф. **В. І. Онопрієнко** (м. Київ); д-р біол. наук, проф. **О. Я. Пилипчук** (м. Київ); д-р філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко**; д-р філос. наук, проф. **І. З. Цехмістро** (м. Харків); д-р іст. наук, проф. **Г. К. Швидько**; канд. філос. наук, доц. **С. В. Шевцов** (зам. відп. секретаря).

Рецензенти:

д-р філос. наук, проф. **Ф. І. Прокоф'єв**
д-р іст. наук, проф. **А. І. Голуб**

© Дніпропетровський національний університет, 2003

© Видавництво Дніпропетровського університету, 2003

людства. Єдиним порятунком для людства послідовники ноосферної концепції В. І. Вернадського вважають духовну єдність, а щоб зробити перший крок до такої єдності, необхідне виховання космічної свідомості в індивідуальному, національному та міжнародному масштабах.

Бібліографічні посилання

1. Авдуевский В. С., Успенский Г. Р. Космическая индустрия. – М.: Машиностроение, 1985. 568 с.
2. Барякін В. М. Ідея ноосфери (Проблеми розроблення вітчизняною наукою і філософією). – Київ, 1991. – 50 с.
3. Булатов М. Ноосфера // Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – С. 433.
4. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Кн. 1. – М.: Наука, 1975. – 174 с.
5. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
6. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. – М.: Наука, 1965. – 374 с.
7. Манеев А. К. Гипотеза биополевой формации как субстрата жизни и психики человека // Русский космизм: Антология философской мысли. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – С. 354–366.
8. Моисеев Н. Н., Александров В. В., Тарко А. М. Человек и ноосфера. – М.: Наука, 1990. – 271 с.
9. Пригожин И. От существующего к возникающему. – М.: Наука, 1985. – 327 с.
10. Урсул А. Д. Перспективы экоразвития. – М.: Наука, 1990. – 272 с.

Надійшла до редколегії 10. 04. 03

УДК 130. 1

Віктор Огнев'юк

Міністерство освіти і науки України

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ЇЇ ВИКЛИКИ

Розглядаються галузі, головні складові змісту та характеристики концепції глобальної освіти.

Глобалізація світу викликає чисельні дискусії не тільки в науці, але й у різних колах громадськості. Зрозуміло, що глобалізація світу є об'єктивним процесом, протистояти якому нема сенсу. Але наслідки глобалізації для різних країн і регіонів різні, що спричинило появу масового руху проти її негативних наслідків. Різні наслідки глобалізації і в системі освіти.

Теоретичні основи глобалістики як самостійного наукового напрямку, як теорії уникнення глобальних катастроф були закладені в середині 60-х років ХХ століття. Значний внесок в оцінку перспектив розвитку людства, у тому числі у сфері науки і освіти, внесли доповіді Римського клубу. Дж. Форрестер, М. Месарович, Е. Пестель, А. Печчеї, Я. Тінберген, Д. Габор, О. Джаріні, Б. Гаврилишин, А. Сахаров, М. Моїсеев, Д. Медоуз та інші вчені в своїх працях досить ґрунтовно розкрили перспективи вичерпання природних ресурсів, економічного зростання, забруднення природного середовища, розвитку науки і освіти.

В Україні такі дослідження ведуться, але не скоординовано, на ентузіазмі науковців і публіцистів. Серед робіт такого напрямку варто відмітити монографію «Глобальні трансформації і стратегії розвитку» (К., 1998. – С. 416, керівник авторського колективу О. Г. Білорус), яку випустив Інститут світової економіки та між-

народних відносин НАН України. За останні роки це найпомітніша робота, в якій проблеми національної та світової економічної, соціальної і політичної трансформації проаналізовані з урахуванням сучасних напрямків глобалізаційних та інтеграційних процесів, але на систему освіти України не розглянуто.

Прагнучи ліквідувати цю прогалину у сфері глобалістичних досліджень, у цій статті досліджується адекватність реагування національної системи освіти на виклики сучасності. При цьому ми будемо спиратись як на праці зарубіжних дослідників, так і вітчизняних.

Останні десятиліття сучасної історії України теж стали періодом структурних і функціональних змін в усіх сферах людської діяльності, активного входження її до світової економіки, соціальних, політичних і духовних процесів, до нової площини взаємозв'язків і взаємозалежностей, що дає підстави для твердження про перехід нашої країни до нового етапу розвитку, який нині іменують глобалізацією.

Глибина і динаміка змін, що відбуваються у світі й позначені поняттям «глобалізація», призвели сучасне суспільство до нового якісного стану. Світ, подолавши апокаліпсис Другої світової війни й перших атомних бомбардувань, наблизившись до межі самознищення в період «холодної війни», зазнавши таких глобальних перетворень, як розпад колоніальної й соціалістичної систем та великих імперій, здійснивши перехід до стадії постіндустріального розвитку, вступив у період зародження нової епохи. Нова доба не має однозначних характеристик, оскільки її нинішні контури є вкрай суперечливими, що дає підстави визначати її як епоху невизначеності, «точку біфуркації», «трансформаційний період», «перехідний вік», «зламний час», «період сталої несталості».

Досить виразно відбиває сутність процесів, що нині відбуваються, філософська думка німецького письменника Г. Гессе: «І сталість є лиш у цьому проминанні» [1, с. 396]. Стан сучасного світу характеризується певною сталістю, а саме – сталістю змін, що відбуваються. Відтак зміни є ознакою сталості й сталого суспільного розвитку. Розвиток зупиняється за відсутності змін, але зміни, як відомо, можуть бути різними, несучи в собі або позитивний, або негативний зміст, але найчастіше поєднуючи й те, й інше. Питання полягає лише в тому, що переважає?

Векторизація сучасного світу має досить широкий спектр оцінок. Ряд науковців наголошують на посиленні гомогенності – екологічної, соціальної, культурної, політичної й навіть побутової – складових сучасного світу. Підтвердженням цього, на їхню думку, є поширення й додержання єдиних стандартів, своєрідних культурних, поведінкових, виробничих та інших моделей, створених на Заході й широко розповсюджених у світі. В цьому руслі слід розглядати й інтеграційні процеси у Західній Європі, де намітилась тенденція до об'єднання національних держав.

Водночас у Східній Європі після тривалої примусової інтеграції відбувся перехід до посилення локальних державних утворень і відокремлення національних суспільств. Зазначена тенденція має місце і в інших частинах земної кулі, що дає підстави науковцям-теоретикам прогнозувати формування четвертого покоління локальних цивілізацій.

Нині світ постав перед численними глобальними проблемами щодо суспільних взаємовідносин, міждержавних економічних зв'язків, диференціації країн світу й регіонів за рівнем розвитку та наслідками світових та локальних криз, урбанізації та науково-технічного прогресу, взаємодії природи і суспільства тощо.

Відтак реалістичний підхід як до сучасного, так і до майбутнього стану речей орієнтує людство на інтенсивний пошук шляхів і методів подолання труднощів та загроз, які набули за останні десятиліття глобального характеру. Всі вони є відомими людству досить давно, проте ще ніколи не мали для нього такого доленосного значення, як нині. Адже ці проблеми, які накопичувалися десятиліттями, визнача-

ють нині спрямування суспільного розвитку. Крім того, необхідно також врахувати, що глобальні проблеми є досить мобільними, оскільки жодна з них не перебуває в статичному стані, а постійно змінюється, набуваючи різної інтенсивності та значення в певну історичну добу. Цим також пояснюється й те, що вчені щоразу по-новому намагаються увиразнити наявні глобальні проблеми для кожного з етапів людської історії. Водночас соціоприродний характер цих проблем дає змогу виділити три їх основні групи – інтерсоціальні, екологічні та соціоментальні.

Так, інтерсоціальні проблеми виникають у світовому співтоваристві між різними соціальними організаціями – континентами, регіонами, групами країн та окремими країнами на основі економічних, політичних та ідеологічних суперечностей. До таких проблем, безумовно, належить загроза термоядерної війни, військових конфліктів, політичного насильства, міжнародного тероризму тощо. Екологічні проблеми формуються на основі неконтрольованого або недостатньо продуманого освоєння багатств природи людством й потребують нагального розв'язання. Ідеться про стан атмосфери, гідросфери, космосу, розвиток енергетичної та сировинної бази тощо. Нарешті, соціоментальні проблеми породжуються суперечностями на рівні соціального життя людини на сучасному етапі функціонування й розвитку суспільства. Це – самотність, страх, відчуження тощо, що виникають у житті людини в будь-якому суспільстві. Крім того, слід мати на увазі, що такі проблеми як продовольча, демографічна, ліквідація небезпечних захворювань тощо належать до кожної з виділених груп, ще раз підкреслюючи їх взаємозв'язок і взаємозумовленість, а також загальну основу їх виникнення й розвитку.

Проте існування людини в сучасному світі потребує не лише виокремлення й уважного вивчення наявних глобальних проблем, але й їх своєчасного практичного вирішення. Останнє унеможлиблюється поза процесом формування глобалістських компетенцій фахівців, зміни свідомості людей. Усе це знаходить втілення в тенденції до глобалізації сучасної освіти. Адже саме освіта відіграє найістотнішу роль у формуванні різних моделей розуміння світу, які становлять підвалини індустріальної ери і є нині чинником багатьох важливих процесів, багатьох здобутків і прорахунків. Водночас одна лише система освіти, хоча б якою прогресивною вона була, є неспроможною замінити індустріальну ціннісно-світоглядну парадигму на людинобіосфероцентричну, що враховувала б потреби існування людини як такої, а також життєво важливе значення збереження довкілля. «Така заміна передбачає глибоке вивчення соціального несвідомого та контроль над ним з боку масової свідомості, а водночас формування колективної соціальної свідомості на високому рівні її самоорганізації та космічної відповідальності» [5, с. 52]. Як вважає професор Каліфорнійського університету М. Кларк, для вирішення цього завдання насамперед необхідно створити свідомість імперативу глобальної солідарності.

Набуття освіти в навчальних закладах та самоосвіта, а також пошкваллення поступу сучасних ідей сприяють реалізації цієї мети [5, с. 73].

Відтак сучасна освіта тісно пов'язана з вирішенням глобальних проблем цивілізації, що безпосередньо відбивається на її розвитку. З огляду на це, в сучасній педагогіці розроблено ряд пріоритетних концепцій, спрямованих на розв'язання таких проблем та задоволення освітніх і культурних запитів людей. Усі вони орієнтовані на формування особистості з гуманістичним мисленням і подальшу гуманітаризацію освіти. Серед них можна назвати такі, як освіта в ім'я миру і розвитку, інтеркультурна освіта й виховання, а особливо громадянська освіта, про яку вже йшлося, а також теорія полікультурного виховання, «освіта для розвитку» тощо.

Концепція глобальної освіти, яка виникла в США і стала поширюватись у багатьох країнах світу у 80-х роках ХХ ст., спрямована на вирішення таких педагогічних завдань:

- сформувати розвинуте практичне мислення, здатність виробити власний погляд та виявляти повагу до поглядів інших людей;
- прищепити навички ефективної комунікації, які надають можливості спілкування з усіма людьми, незалежно від їх особистісних характеристик, уникати конфліктних ситуацій;
- розвивати інтерес і повагу до культурних надбань усіх народів, прагнення зрозуміти найбільш важливі, специфічні й загальні характеристики цих культур;
- розширити можливості навчальних закладів щодо вивчення іноземних мов та культур інших країн;
- сприяти утвердженню нового гуманістичного бачення розвитку світу в усій його розмаїтості та єдності, нового способу діяльності, завдання якого – зберегти нестійку рівновагу в системах «людина – природа», «людина – суспільство», «людина – людина»;
- виробити вміння творчо працювати, розв'язувати різні проблеми, прогнозувати ситуації;
- удосконалити бачення самого себе у взаємозалежності з іншими, розуміння необхідності враховувати потреби, пріоритети та цінності індивідів, груп людей, цілих націй [2, с. 13].

Відтак сутність глобальної освіти полягає у підготовці молоді до корисної та ефективної діяльності в суспільстві й світі, що постійно змінюється. А основними положеннями концепції, які випливають з указаних завдань, є пріоритет загальнолюдських цінностей, необхідність виховання у молоді комунікативних навичок та вмінь, формування планетарного мислення, розуміння та відчуття особистості як невід'ємної частки єдиного та взаємозалежного світу.

Щодо головних складових змісту глобальної освіти, які є глобальними чинниками суспільного розвитку, слід виразити такі, як:

- загальнолюдські цінності та культури різних країн;
- глобальні системи (економічні, політичні, екологічні тощо);
- глобальні проблеми (права людини, збереження миру, охорона довкілля, подолання відчуження людини та ін.);
- світова історія (походження та історичний розвиток різних культур і цінностей; контакти і взаємовплив культур і народів, еволюція глобальних систем як передісторія сучасних глобальних проблем тощо) [2, с. 13–14].

У реалізації концепції глобальної освіти розвинуті країни вже нагромадили певний досвід, який може бути використаним і в процесі трансформації українського суспільства. Так, результатом спільних зусиль щодо впровадження глобальної освіти європейськими країнами став її Статут, розроблений Північно-південним центром Ради Європи у 1996 р. Він визначає чотири головні галузі наукових досліджень глобальної освіти:

- взаємозалежність глобальних змін у світі;
- підтримка розвитку освіти;
- знання та інтерес до навколишнього середовища;
- права людини [3, с. 22].

Україна, як і будь-яка країна, може використати Статут глобальної освіти як основу трансформації національного навчального плану, що вже відбулася в багатьох європейських державах. Зокрема, у Британському навчальному плані втілено такі галузі глобальної освіти, як освіта для громадян (місцево-глобальна), освіта щодо захисту довкілля, освіта для підтримки розвитку суспільства, освіта щодо міжнародного взаєморозуміння, освіта, що ґрунтується на нових інформаційних технологіях. У Франції головною метою є вихо-

вання та підготовка зразкових груп учнів з раннього віку з певними професійними здібностями, щоб після закінчення школи вони могли отримати професійний сертифікат. В Італії основні ідеї Статуту реалізуються шляхом розрізнення мети та завдання для початкової та середньої школи. Так, освіта в початковій школі має сприяти розвитку індивідуальності учня й надавати особливого значення взаємодії між родиною та громадою. Метою ж середньої освіти є навчити учнів бути дорослими й почуватися громадянами країни та світу. В Іспанії навчальний план ставить за мету якнайповніший розвиток особистості учня. Глобальна освіта повинна дати йому знання основних прав і громадянських свобод, виховати толерантність, спроможність жити за демократичними принципами, допомогти набутти навичок роботи за наявними технологіями, підготуватись до професійного життя, до активної участі в соціальному та культурному житті країни, здобути знання про багатомовність та багатокультурність Іспанії [3]. Як бачимо, навчальні плани різних країн мають спільну мету та завдання щодо виховання дітей у глобалізованому світі. Українські педагоги, які прагнуть інтегрувати освіту до світового економічного та культурного простору, повинні вивчати досвід європейських країн.

Досить загального погляду на складові глобальної освіти, щоб помітити її зв'язок не лише з глобальними проблемами, але й з такими факторами розвитку сучасного суспільства, як його трансформація та реорганізація. Зазначимо, що ряд базових принципів філософії глобальної освіти вже був реалізованим у посттоталітарній Німеччині після Другої світової війни. Перебудова індивідуальної свідомості німців відбувалась шляхом реалізації освітньої політики «подолання минулого» з суворим дотриманням орієнтації країни на загальнолюдські цінності та досягнення світової культури. Україна нині також стоїть перед необхідністю реалізації політики «подолання минулого» в усіх сферах життєдіяльності загалом і в галузі освіти, зокрема. Головним орієнтиром цієї політики має стати спрямування уваги на людину й культуру, визнання ідеологічної та політичної неспроможності комунізму. Водночас широке звернення до світового культурного надбання має стати для українців і найбільш надійним способом утвердження національної самобутності, реалізації національної ідеї та сформування стратегії розвитку держави на основі єдності, духовності, моралі та ментальності народу. Саме ці засади можуть стати основою побудови громадянського суспільства в Україні, яке забезпечить добробут нації, створить сприятливі умови для розвитку майбутніх поколінь на основі культури, мови, духовності та освіченості.

Саме тому концепція глобальної освіти повинна стати складовою трансформації суспільства в Україні. Її реалізація надасть можливості сформувати такі ключові фактори глобальної свідомості, як:

- перспективна свідомість – усвідомлення індивідом того, що він має власні погляди, які можуть не поділятися іншими індивідами, тобто того, що кожна людина має право на особисту точку зору щодо оточуючого світу та подій, що відбуваються у ньому;
- свідомість того, що світ є єдиним і перебуває в постійному розвитку, що процеси, які відбуваються у світі, є взаємозалежними (зростання народонаселення, міграція, економічні умови, міжнаціональні конфлікти тощо);
- крос-культурна свідомість – усвідомлення розмаїття ідей та дій;
- знання про глобальний розвиток світу;
- усвідомлення вибору, який постійно стоїть перед особистістю, нацією, світовою спільнотою;
- відповідальність не лише за минуле чи за близьке майбутнє, але й за майбутнє, досить віддалене від нас у часі, та ін [3, с. 20].

Відтак власна культурна перспектива розуміння того, як інші сприймають світ, та глобального розвитку містить у собі проблему вибору та відповідальності. Як під-

креслював німецький філософ Г. Йонас; «... треба сподіватися – цілком усупереч есхатологічному «Принципові надії»– що навіть у майбутньому кожна втіха породжує своє невдоволення, кожна власність – своє бажання, кожне терпіння – свою нетерплячку, і навіть кожне щастя – своє нещастя (і на це, поза всяким сумнівом, можна спокійно розраховувати з певністю, мабуть, єдиною у всьому, що стосується людини в тому вигляді, в якому ми її сьогодні знаємо). Саме такою, на мою думку, повинна бути мрія про людську автентичність, і наше минуле надає їй вірогідності, минуле, яке подає її *in actu*, а не як ілюзорне бачення майбутнього: це останнє щоразу утворюється внаслідок ризикованої гри автентичності й тому не може просто її принести, а щонайліпше зберегти в неспотворюваній повторюваності, в такий спосіб, що й далі існуватимуть люди й існуватиме завтрашній день, хоча яким він буде, ніколи не можна вгадати, і то не тільки з причини історичних обставин, щоразу унікальних, а й з причини мінливої природи цієї «автентичності»самого ж таки суб'єкта історії» [6, с.554–555]. Г. Йонасу належить осмислення принципу етики майбутнього, етики відповідальності, яка зумовлена глобальним характером сучасної науково-технічної цивілізації [4, с. 400]. Беручи до уваги тенденції в розвитку сучасного світу, глобальна освіта покликана сформувати такі позитивні якості індивіда, як зрілість, самоконтроль, готовність до відповідальності, вміння подолати розчарування, здатність до критики й самокритики тощо. Під цим кутом зору сучасна глобальна освіта відповідає не лише науковим нормам, але й вимогам загально визнаної демократичної культури.

* * *

Проведений нами аналіз дозволяє зробити заключні висновки. Глобальна освіта – це відповідь філософії освіти й педагогіки на виклики часу. Вона покликана допомагати людям зрозуміти їхню сутність і сприяти вирішенню глобальних проблем, які потребують нагального розв'язання. При цьому ряд питань, пов'язаних із процесами глобалізації, звернені до сучасної освіти. Адже завдяки її функціонуванню діти й дорослі сприймають рівність як основу суспільного устрою, засвоюють принцип поваги до інших культур та рас, відкидають насильство, примус та репресії як контролюючі соціальні механізми. Глобалізація освіти веде до її певної інтернаціоналізації, тобто визначення змісту знань, які належить передавати, стандартизації знань, формування спорідненої системи цінностей тощо. Проте ідея запровадження єдиних освітніх стандартів має як прихильників, так і опонентів.

Бібліографічні посилання

1. Гессе Г. Гра в бісер: Роман / Пер. з нім. – Х., 2001. – С. 396.
2. Громовий В. Глобальна освіта й українська школа // Шлях освіти. – 1998. – № 1. – С. 13.
3. Іванюк І. В. До проблеми глобальної освіти у сучасній європейській педагогіці // Відродження. – 1998. – № 5. – С. 22.
4. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. – К., 2001. – С. 400.
5. Реконструкції світоглядних парадигм (нові тенденції в західній філософії). – К., 1995. – С. 52.
6. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. – К., 1998. – С. 554–555.

Надійшла до редколегії 15.04.2003